

" Landet med tusen öar och skär "
- Glimtar från Åland -

SKIDBOKEN 1956

av Anders Frostenson

När man kommer till Mariehamn får man vrida fram klockan en timma. Men man behöver inte ha suttit så många minuter i den alltid lika full lastade bussen för att märka hur tiden rutschar åt andra hållet. Plötsligt tycker man, att man är 30 år tillbaka i tiden. Man får en känsla av att direkt från skyarna ha dumpit ner i sin barndom. Det är i någon mån medresenärerna men i huvudsak det förbiilande landskapet som ger en det intrycket. Vägen ringlar som en grå orm. Den stiger och sjunker, skuttar över små bergknallar, tar sats i de långa uppförssträckningarna, kastar sig ibland nästan huvudstupa nerför. Den är full av vitalitet. Man får med en gång en mängd vinklar och aspekter på landskapet. Man uppfattar det som en serie snabbt växlande skioptikonbilder, som ett pussel med bitarna strödda om varandra, som ett brokigt täcke, där tyglappar från alla håll skarvats ihop, likt och olik - mest olik, nytt och gammalt - ännu med dominans för det gamla. Det första intrycket kommer att bekräftas, när man i lugn och ro får stanna på olika platser.

Ålänningen själv är alltid lika angelägen att peka på det nya, moderniseringen och den maskinella upprustningen. Sannolikt ser han åtskilligt mer än vad som verkligen finns och ibland är det inte svårt att märka, att hans tänkande inte är stort mer än önsketänkande. Visst har man respekt för det gamla och vissa eftergifter åt det har blivit vedertaget bruk. Väderkvarnen får stå kvar bakom gårdsknuten med eller utan vingar, i vissa fall omsorgsfullt målade och restaurerade. Vattenhjulet hugger man inte sönder. På posten vägs breven på en apoteksvåg med vikter av metall. De gamla redskapen i smedjor och snickarbodar behålls. De behövs också. Det blir för dyrt att skaffa specialutbildade hantverkare även om sådana finns.

Några veckor bodde vi i Långvik nedanför Getabergen, 4 mil från Mariehamn.

Landskapet är här kärvare, mer grovhugget än på de flesta andra platser. Men mellan granitens tunga läytor smyger idyllen också hit med ett förstulet leende. Och man behöver inte förflytta sig långt för att vara mitt ute i det typiska åländska landskapet med mader, strandslänter, lövängar, enbackar, åkertegar, hyggen flytande över i varandra i ett svall av blomning. Genom lövtäkten har träden blivit yviga, brett och lågt förgrenade. De är som vålmar av frodig grönska.

Bodnäs heter en liten by strax bredvid, där vi bor. Den ligger vid en vik som sakta öppnar sig och en mil utåt mynnar i havet. Ett par sjöbodar, rymliga som ängslador, står på sina stolpar vid stranden. De är här som nästan överallt omålade. Väggytorna har av vinden och regnen, som alltid preparerar dem, fått ett grått sidenskimmer med något av samma mildhet som klimatet här. Bodarna är väl bibehållna. Man har ett intryck att det är en urgammal kärlek som vårdar dem. De bevaras i likhet med väderkvarnarna mer av pietet än av nyttoskäl. Kanske räknar man också med att de skall komma till användning och heders igen, om det skulle bli hårdare tider. Några veckor om våren ligger man ute till havs och fångar lax. Annars bedriver man - i varje fall inte här - fisket annat än till

husbehov och för att kunna dela med grannarna. Efterfrågan är för liten och frakterna för dyra för att det längre skulle vara lönsamt.

Svalorna pilar in och ut genom de öppna gluggarna i sjöboden. Småfiskarna drar sina lekfulla silverstrimlor i det klara grunda vattnet runt de tjärade stolparna. Vid stranden löper rader av skötbrädor för torkning av näten. Där står kittlar, i vilka man kokar dem i tjära, hemgjorda tunnor hophållna av kraftiga enband för insaltning av strömming och ugnar där man röker ålen. Inne i boden är det fullt med redskap; bragdor, skötor, ryssjor, aborrkassar, taljor, ankaren, oljeställ. De hänger där välvårdade och prydliga i rader. De ger ett intryck av museum, när man vet hur sällan de kommer till användning. För tjugo år sedan var det liv, rörelse och stimmande brådska på stranden, där slätterblomman nu står övergiven i solbleket. En gång i veckan gick galeaser och pramar till fastlandet. Då trängdes bodarna med varandra långt upp på land. Bönderna fiskade med not, som drogs av hästar. Torparna fick i sina skötar ta av det som blev över. De hade sina bodar bland bergknallarna på andra sidan.

När den tiden var över sökte man sig till andra förvärvskällor. Vid en gisten brygga ligger ett halvt förfallet sågverk. Doften från de soltorra sågspånshögarna sprids över vattnet och blandas med tånglukten. Det var igång några år. Sen visade det sig att skogsvirket var för klen och att transportkostnaderna i det oländiga stenlandskapet för höga för att det skulle bära sig. På en udde strax bredvid står en övergiven rävfarm. Benen efter boskapsdjuren, som man utfodrat med, ligger strödda i klippskrevorna. Vittringen från rävarna dröjer ännu kvar i de långa korridorerna mellan de hundratals burarna. En citronfjäril som fladdrar innanför ståltrådsnäten har kanske lockats dit av den. Konvolven snor längs träspjalorna. Som ett drömslott, sprött som vore det uppfört av spindelväv, ligger bygget på den nakna mäktiga berghällen. En hägring över den speglade vattenytan, en dröm om lätt vunnen rikedom. Man har en misstanke, att det var brist på uthållighet som gjorde att det hela rann ut i sanden, att anläggningen var ett utslag av något spekulativt och flyktigt som också finns i folklynnnet. Det livsdugliga, det segt genomdrivna initiativ, som leder till resultat, sugs upp av sjön.

På en annan plats frågade jag vart viken fortsatte. En pigg 90-åring svarade ögonblickligen: " Den fortsätter till Amerika, Australien och Indien." Det är grundinställningen. Havet är stort, åkrarna är små. Och tänkandet blir därefter. För företagsamheten uppe på landbacken blir det inte så mycket över. Ändå har man – som förr på svensk landsbygd – en oförställd beundran också för dem som lyckats på hemmaplan, även om de gått hårt fram.

De flesta som fått stanna hemma har fått övervinna lusten för de större, mer hasardartade möjligheter havet kan locka med. Man får hålla sig till det säkra, det som ger en torftig men trygg bärning. Det är lök och gurkodlingen. Den är den bofasta Ålands nationalnäring. Det finns knappt någon arbetsför, som inte har eller hyr några tunnland för denna odling. Det ger en inkomst på några tusen kronor per år. Så värst mycket mer behöver man tydligen inte för att någorlunda klara sig. På sensommaren far lastbilar i virvlande dammoln – kanske av det finska märket Sisu – och lastar på lådor vid varje stuga. Exporten går till Finland, där de inte kan odlas på grund av det frostlänta klimatet. Här och var har man också börjat med sockerbeter, som går bra till. Konsulanten har varit omkring och pratat för dem " värre än en symaskinsagent "

Under de sista tio åren har man på några platser börjat bedriva fruktodling. Föregångsmannen har varit den finlandssvenske författaren Håkan Mörne, som i sin trädgård mitt ute i vildmarken en halv mil från Geta kan räkna in 550 fruktträd. Nästa år har han tänkt försöka sig på de tetraploida äpplen med fördubblat kromosomantal man

experimenterat fram i Alnarp. När man ser hur de unga grenarna redan nu bågnar under fruktbördan, undrar man hur det ska gå med dubbelt så mycket. Vad man inte behöver betvivla är Mörnes påstående, att både jordmån och det blida havsklimatet här i världens största arkipelag är sällsynt väl lämpat för fruktodling. Man blir övertygad om att den inom en snar framtid kommer att tillföra Åland stora nyttovärden och ett nytt inslag av skönhet.

Ett par gånger var vi uppe på Getaberget, från vilket man har en berömd, milsvid utsikt. Man får här ett omedelbart intryck av något man förut sett på kartan : en vattenlabyrint. I oändliga slingor löper havet omkring som om det lekte tafatt med sig självt. Öar och holmar ligger som en förtöjd örlogs – eller handelsflotta. I sommardagens glidande silverglittrande ljus kan man plötsligt få en förnimmelse av, att den börjar röra sig och stäva ut mot de fria vattenvidderna, som låter färgerna skifta och brytas i varandra: pärlemor, jadegrönt, violblått – det kyliga och fjärran skimret från mytens och resenärens rike.

Strax invid kaffestugan uppe på berget har man rest en sten med en uppmaning till besökaren. Där står med förgyllda bokstäver i den slipade marmorn . " Se Gud i naturen " Jag stod där en lång stund i stillheten och tänkte att jag skulle försöka göra det. Det gick inte för mej. Det var som om tanken studsade mot alla silverspeglarna, som om landskapet talade för sig själv så mäktigt att min förmåga av religiös upplevelse och uttrycksmöjlighet kvävdes. Då kom några ord ur Jobs bok för mej. Jag läste dem högt ur minnet: " Strålände visar han sig mellan skyarna, där vinden har gått fram och sopat dem undan. I guldglass kommer han från Norden." Profetorden låg i nivå och samklang med detta landskap.

Från ett utsiktstorn, där man kommer upp över trädskronorna, har man fri sikt också inåt fastlandet. Granar lyfter sina brunröda kottfång in i solljuset. Furorna står formerade i glesa rader längs sluttningarna, ibland tätande till stackiga, böljande barrmassiv. Sjöbodarna vid stränderna och de avlägsna gårdarnas byggnader ligger som kringströdda träklossar. Ett och annat tak glänser till. På en smaragdgrön ängsbit i berget mittemot betar två vita kor. De ser ut som porslinsfigurer på en hylla. Likt nästan intetsägande små inbuktningar i det hårda uråldriga landskapet ligger den brukade jorden, människans inmutningar. Man får en känsla av hur tillfällig den är – ungefär som reporna i stengroparna – här där årtusenden och timmar är nästan samma tidsmätt.

Några kilometer nedanför berget ligger en grotta, som besöks av dem som tagit sig hit. Det märkvärdigaste med den är vägen dit. Man har långa sträckor omkring sig en stenarkitektur av fullständigt unikt slag. Hade det växt palmer, expresser eller olivträd här istället för fur och rönn, kunde man tro att man rörde sig på en gata genom en utdöd fornstad: Tebe, Troja eller Kartago. Som fästningar, tempel, kungaborgar och ringmurar ligger de väldiga stenblocken staplade i geometrisk fullkomlighet. Det som gör illusionen av byggverk nästan skrämmande påtaglig är att sprickorna mellan blocken skär varandra i så gott som exakta 90-graders vinklar. Genom skifferarterna går de fint och tätt och bättre kunde tegelstensväggar knappast efterhärmas. Man ser portaler, trappor, nischer, vaktorn, skottgluggar och lönngångar i denna egendomliga stad som naturen staplat upp liksom på lek. T.o.m. en amfiteater av imponerande mått upptäcker vi på ett ställe i en sakta sluttning. Stenen faller i väldiga halvcirkelformade avsatser. Det är som bänkar. De är klädda med sammetsmjuk, grågrön mossa. Det finns loger också och en scen jämn som ett golv. Furorna står som en luftig pelargång bakom den. En mer storslagen och suggestiv plats för ett uppförande av Shakespeares " Stormen" eller någon av de antika ödesdramerna kan inte tänkas.

den starka luften spritts över skärets ändlösa stengolv. Till avsked sjunger man Ålandssången, sången om "landet med tusen öar och skär, danat ur havsvågans sköte", vemodigt vädjande i sin kärlek till bygden och fäderna. Skummet ligger som en vit girland, en fint virkad spetsgarnityr kring klipporna, när vi går ner mot båten. Vattenbubblorna från vågorna seglar in som glober av glas.

Några dar senare fick vi följa med kyrkoherde Lilje i Geta till en ö alldeles i närheten, i en båt som han till större delar byggt själv. Lika egenhändigt hade en svensk matematiklktor, barnfödd i dessa trakter, byggt en modern sommarvilla här. Den var igenbomrad för den här gången. Vi åt i alla fall vår medhavda frukost på den kvarnsten, som han i likhet med så många andra apterat till trädgårdsbord. På hans hade växtligheten hunnit några 10 000 tals år längre än på Hamnskär. Ett stycke in slog den ut i nästan tropisk kraft. Idegranen med sina cypressliknande barr fanns här i vilt tillstånd. Stolt fjällskivling reser sig upp i resliga exemplar.

Efter en stunds letande hittar vi fram till näckrossjön. De branta bergväggarna stupar tvärbrant på ena sidan. Mitt emot reser sig en förvuxen skog, där sannolikt aldrig någon avverkares yxa eller såg blivit hörd. Björkarna och alarna på stranden fälls lodrätt i det blickstillna nästan bläcksvarta vattnet. Varje löv tecknas där så tydligt, att man efter en stund knappt vet vilket som är upp och ner, spegling eller verklighet. Ännu mer perspektivförvillad blir man av sländorna, som lyfter och låter sig falla i bröllopsflykten. I storskogen intill ligger stormfällda träd i famnen på varandra. Det är som att se giganterna i brottning. Domaren som ska ta räkning måste ha god tid på sig. Några har stupat för länge sen. Deras grånade rötter sträcks som polypar i luften. Man sjunker ner till anklarna i mossan och linnearevorna. En orrhöna flyger upp med ett brak. I en stigning ett stycke längre in tar den instängda lummigheten ett brått slut. En öken av stenar – de flesta av en handflatas storlek – breder ut sig. Ett stenparti, som kunde ha räckt till att bygga en storstad, tippades av här en gång från någon isvagns jätteflak. Det är intressant att se hur växtligheten går till attack mot den. Med okuvligt stridshumör och seg tapperhet trängs ett lysande, lättbeväpnat följe fram. I främsta linjen ser man krypenen, hallonet, ljungen, blodnävan, backanisen, hörnblomstret, degbären, stensötan, fetknoppen. Över varandras multnande kroppar skall de sakta avancera vidare. En dag skall det döda röset vara en blommande äng. Matematiklktorn kan säkert räkna ut hur lång tid det kommer att ta.

Spindlarna som väver vertikalt ute på skären spinner här näten i mer fångstgivande vinklar. En praktfull slända har fastnat i ett av dem. Hennes kropp böjs i en båge. De skimrande, fint ådrade vingarna skälver, när hon med jämna mellanrum gör krampaktiga försök att komma loss. Den ludna korsspindeln sitter som en guldbrun klump på en av de starka trådar hon stagat nätet med. Hon kastas av och an när sländan gör sina utbrytningsförsök. Men hon tappar varken balansen eller fattningen. En mindre spindel, son eller dotter kanske, som är ivrigare, motar hon bakom sig. Sländan lyckas slita loss en del av nätet. Säkert och varsamt klättrar hennes fiende ner över de söndertrasade styckena och börjar laga dem. Sen kryper hon upp på sin gungande lina igen. Jag tycker att det kan vara nog med detta kallt beräknande nervlugn och lösgör försiktigt sländan ur nätet. Som en snabb strimma försvinner hon över stenöknen. Ut på en ny bröllopsflykt? Spindeln tassar moloken ner under en sten.

En dag cyklade jag över till Storby på Eckerö. Näst Mariehamn är det med sina 400 invånare, Ålands största samhälle. Det är ett centrum, både för lantbruk, fiske och sjöfart. Över Storby gick ända fram på 1890-talet sverigeposten till Grisslehamn. För 100

år sen byggde ryssarna vid stranden ett imponerande post -och tullhus av sten i gustaviansk stil. Det verkar vara nästan alldeles obebott och obegagnat. Rullgardiner av papper är nerdragna för alla fönster utom ett par. Byn ligger några hundra meter uppåt land. Den största gården – en lagmansgård eller något sådant, gissar man – vänder 20 höga fönster utåt vägen. Mycket pensionerat sjöfolk har slagit sig ner här. Så öppen horisont har man inte på många platser. Ändå är det nog mest bönderna som gett karaktären åt denna säregna by. Den är genomdragen av små vindlande vägar med gärdesgårdar med små snedställda störar på bägge sidor. "Tåg" kallas de. Genom dem flanerar de talrika sommargästerna. Här drivs också korna till och från betena på de vidsträckta, vackra hagmarkerna runtomkring. Jag mötte en hemvändande flock. De stannade ett slag framför den nya stora handelsboden och tittade. Så gick de fram till bensinmacken och började först försiktigt nosa, sen slicka på Esso dunkarna.

Vid mjölkbordet ett stycke bort stod två kvinnor och berättade minnen från en gemensam resa under Stockholms broar. Mittemot låg banken, en gammal timrad gård under fridfulla lönnar." Helsingfors aktiebank " stod det inskuret på en träplatta. Det var vita petunier i fönstret. Kamrern drog undan gardinen, slog upp fönstret och tittade ut mot bygatan. Efter kunder eller efter en kvällsstämning ? Man hade fått elektriskt indraget alldeles nyss. Porslinskopporna blänkte i den sneda solstrimman. " Se upp! Livsfarligt! " stod det på en gulemaljerad skylt på stolpen. Jag tittade uppåt men såg ingenting annat än de lågt seglande augustinolnen.

Ålänningarna är vänliga, hjälpsamma, givmilda och meddelsamma. De tar nästan illa upp om man går eller cyklar förbi utan att växla ett ord. " Vänta lite så får vi prata! " ropade den nu pensionerade kyrkvaktmästaren till mej första gången jag mötte honom på vägen. Han hade skaffat sej två kor, " kuddor " säger man här, för att få lite sysselsättning och extra inkomst under sommaren. Han har inget eget bete åt dem. Därför följer han dem om dagarna längs landsvägsrenarna. De har stannat och luktar efter äppelkart utanför ett staket. Han driver på dem : " Marschera, Rosa. Sätt fart, Blomma! " Det bryr de sig inte om. Kor lyder lockrop men inte kommandon, inte ens från en kyrkvaktmästare. En dag är vi inne i en trädgård för att köpa lite grönsaker. Vi frågar vad vi är skyldiga. " Ingenting! " – " Men det är väl roligt att få lite pengar! " säger min fru. " Det är roligt att ge också! " kommer svaret stillsamt och självklart. " Ärligt tack! " säger man för den minsta lilla strunttjänst man råkar göra.

I denna sinnets vänlighet har man också inneslutit djuren. Jag bad en gammal lantbrukare att få titta in ett slag i hans ladugård. Han verkade generad och ställde sig avvaktande. Äntligen lyckades jag beveka honom att lyfta dörrslån. Så förstod jag hans ovillighet. Han sa " På min tid tvättade jag med såpa här var vår. " Nu hade sönerna övertagit. Den gamle ville att djuren skulle ha det hemtrevligt. Överallt sätter man ut fågelholkar – på bodar, uthus, gårdsknutar, telefonstolpar. Ibland på de mest oväntade ställen. En såg jag omsorgsfullt inbyggd i en stengärdesgård, en annan på stängen bredvid brevlådan. Väntade man på en brevduva eller tyckte man det var mer välkommet med fågelkvitter än kravbrev? För sina hölador sätter man hänglås. Det är viktigt att inte korna blir berövade något. De egna boningshusen låter man stå med öppen dörr sommaren i ända. När man kommer förbi kan man se rakt igenom – aklejorna och björkarna på andra sidan.

Något av samma öppenhet och genomskinlighet finns också i sinnet. Och också i ålänningarnas religiositet. Den är ingenting som sitter i munnen eller utanpå. Den är tvärsigenom. I allmänna kyrkobönen ber man för lärarna " att de må tala hälsosamma ord ". Det slår mig, att här är religionen hälsa. Sina kommunala sjukstugor kallar man för " hälsogårdar ". Det kunde man säkert kalla också de flesta bondgårdarna här. De gamla stannar kvar och har sitt att syssla med. Seklerna sorlar genom de tysta timmarna. Framtiden klingar mot en genom de källklara barnrösterna, som studsar mellan gavlarna. Svalflockarna visslar som små reaflostilljer över gårdsplanen. Brödet skär man med en kniv smidd på gården. Livets puls slår jämn och stark. Man är i mycket hög grad hänvisad till varandra och varandras tjänster, särskilt i avlägsna trakter. Sedan uråldrig tid har man praktiserat något man kallar " talko ". Man rycker kollektivt in till hjälp och stöd åt varandra, där det behövs och där det betyder en effektivisering av arbetet. Det är den äldsta formen av socialhjälp och kanske också den i långa loppet bästa.